

Búcsú Berend T. Ivántól

1.9.2026 - Pók Attila | Magyar Tudományos Akadémia

A Magyar Tudományos Akadémia volt elnökétől, a 2026. augusztus 30-án elhunyt Berend T. Ivántól a kutatói közösség nevében Pók Attila történész búcsúzik.

Mi a teljes élet titka? Tervezhető-e egy életút úgy, mint egy kutatási projekt, egy könyv? Milyen erő kellett ahhoz, hogy a koncentrációs tábor rettenete, a családtagok elvesztése után, 15 évesen újrakezdve az életet, 15 év alatt egy most lezárult nagy ívű tudósi pálya alapjait rakja le Berend T. Iván? Amikor 1955-ben legjobb barátjával, Ránki Györggyel együtt Kossuth-díjat kaptak a magyarországi kapitalizmus történetének úttörő kutatásáért, ketten együtt sem voltak 60 évesek. Szakmai és emberi szövetsége az atyai baráttal és tanárral, Pach Zsigmond Pállal és a kortárs Ránki Györggyel (aki 58 évesen hunyt el) igen sokat segítette tudatosan építkező, rendkívül sikeres pályáján. Mintegy 50 könyv, ezek közül 10 Ránki Györggyel közösen, 66 év oktatás, mintegy 10 000 tanítvány, sok tucat jó barát, sok száz munkásságát ismerő és hasznosító kolléga, 5 év a Magyar Tudományos Akadémia, 6 év a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 7 év a Magyar Történelmi Társulat, 5 év a legfontosabb nemzetközi történészszervezet, a Nemzetközi Történettudományi Bizottság élén, megszámlálhatatlan előadás minden kontinensen – egy leginkább (de korántsem kizárólagosan) gazdaságtörténettel foglalkozó historikustól búcsúzva különösen fontosak ezek a számok, de keveset mondanak el a személyiségről.

Ivánnál a kollégákra, barátokra őszintén figyelő empátia elegáns magabiztossággal ötvöződött, egyszerre volt könnyed és elmélyült, következetes és rugalmas. Ha úgy hozta a sors, nem riadt meg a nagy felelősséggel járó előrelépéstől, és volt ereje hátralépni, ha egy kritikus helyzetben más megoldást nem talált elfogadhatónak. Így válhatott az 1960-as évek második felétől (a Vitányi Iván alkotta fogalmat kölcsönözve) a negyedik magyar reformnemzedék meghatározó személyiségévé. E nemzedék tagjai közül jó néhányan (így például Lehel György, Hanák Péter, Konrád György, Jancsó Miklós, Szűcs Jenő, Szabó István, Tókei Ferenc, Örkény István, Halász Judit, Várkonyi Zoltán, Bessenyei Ferenc, a *Valóság* folyóirat, a Gondolat Kiadó Társadalomtudományi Könyvtárának szerkesztői) személyes barátai, ismerősei, munkatársai voltak. Ránki Györggyel együtt a nagy hazai és nemzetközi tekintélyt szerzett magyar gazdaságtörténeti iskola kulcsembere, a magyar és közép-európai gazdaság múltjának és jelenének lehetőségeit és útvesztőit tág egyetemes történeti kontextusban vizsgáló könyvek szerzője volt. Kutatási eredményei, aktuális gazdaságpolitikai kérdésekről formált állásfoglalásai nem maradtak szűk szakmai berkeken belül, a közélet és társadalmi párbeszédnek aktív kezdeményező résztvevője volt. Életeleme volt a cselekvés, de nem vállalt sem diplomáciai feladatot, sem miniszterséget, más úton járt, a kutatásban volt igazán otthon.

Utolsó közel négy évtizede során Amerikában a világ egyik legtekintélyesebb egyeteme, a UCLA professzoraként, felesége, Radics Katalin támogató, megértő szeretetére alapozva nyitott új fejezetet életében. A rendszerváltás időszakát beárnyékoló, ifjúkora legsötétebb tapasztalataira emlékeztető, személyét sem kímélő politikai-társadalmi jelenségek készítették az amerikai meghívás elfogadására. Hamar beilleszkedett a kaliforniai egyetem világába, számos összehasonlító módszerű kurzust vezetett, felépített egy Európa-történeti intézetet. Egy tucat könyvét már itt írta, és amíg egészsége engedte, továbbra is sok előadás-meghívásnak tett eleget. 2010-ig rendszeresen járt haza, de az aktuális hazai fejleményeket értékelő interjúkkal, cikkekkal utolsó napjáig velünk volt. Az otthoni évtizedekhez képest nyugalmasabb életet élt, de ez számára sohasem lehetett belenyugvás, naprakészen követte az európai integrációs szervezetek életének alakulását, az evvel kapcsolatos politikai és gazdaságpolitikai vitákat. Erről írt újabb, angol nyelven megjelent könyveiben. „Az Európai Unió és ellenségei” című munkája az Unió válságát és a lehetséges kiutat elemzi. Az *Economic History of a Divided Europe: Four Diverse Regions in an Integrating Continent* a

regionális különbségek történeti okait és mai következményeit vizsgálja, de könyvet írt *A Century of Populist Demagogues: Eighteen European Portraits, 1918–2018* címmel is, amelyben 12 ország 24 demagóg politikuskát mutatja be.

Berend T. Iván nagy formátumú, a szaktudományban elmélyülő, de tág horizontú, munkássága során a közjó opcióit is kereső személyiség volt. Utolsó 36 évének világában ezt hívják *public intellectual*nek, hazájában pedig *mutatis mutandis* Horváth Mihály, Marczali Henrik vagy Szekfű Gyula dilemmáktól, kétségektől sem mentes történészi pályája is eszünkbe juthat, ha végigtekintünk életútján.

Tervezhető-e az élet, tervezhető-e a halál? Amilyen tudatosan élte életét Iván, olyan tudatosan búcsúzott tőle. Utolsó, blogján publikált írása a mennyország és a pokol opcióit mérlegelve egyszerre drámai és finoman ironikus, humoros, hű tükre személyiségének, amely egy szóval *charme*-ként írható le. Ez a fogalom francia formájában került be nyelvünkbe, olyan megnyerő sugárzó személyes erőre utal, amellyel valaki könnyen elnyeri mások tetszését, rokonszenvét és bizalmát. A francia szó gyökere a latin *carmen*, amelynek egyik jelentése 'varázsnak'. Minden sikeresen kiteljesedett élet sajátos varázslat, Iván életének varázslatára, személyiségének *charme*-jára is emlékezve osztozunk családjá gyászában.

Pók Attila

Berend T. Iván

Berend T. Iván 1930. december 11-én született Budapesten. 14 évesen túlélte a dachauai náci koncentrációs tábor.

A vészkorszak megpróbáltatásai után a középiskolában későbbi mentora és egyik legközelebbi barátja, Pach Zsigmond Pál tanította, további tanulmányait a Közgazdaságtudományi Egyetemen és az ELTE Bölcsészettudományi Karán végezte. 1953 és 1960 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tanársegédként tevékenykedett, de már 1964-ben professzorrá nevezték ki. A Magyar Tudományos Akadémia 1973-ban választotta levelező, majd 1979-ben rendes tagjává. Munkásságát 1961-ben Kossuth-díjjal ismerték el. Rövid idő alatt a nagy hazai és nemzetközi tekintélyt szerzett magyar gazdaságtörténeti iskola kulcsembere lett, a magyar és közép-európai gazdaság múltjának és jelenének lehetőségeit és útvesztőit tág egyetemes történeti kontextusban vizsgáló könyvek szerzőjeként vált szakmáján kívül is ismertté. Kutatási eredményei, aktuális gazdaságpolitikai kérdésekről formált állásfoglalásai nem maradtak szűk szakmai berkekben, a közélet és társadalmi párbeszéd aktív, kezdeményező résztvevője volt.

Számos – évek, nemegyszer évtizedek óta – megoldatlan problémával szembesült a Magyar Tudományos Akadémia új elnöke, aki tizenkét éve volt már akadémikus, illetve 1979 és 1985 között az MTA II. Filozófiai és Történettudományi Osztályának elnökeként is működött. Ilyen fontos problémát jelentett az Akadémia helye a magyar intézményrendszerben és a közéletben, kapcsolatrendszere az államigazgatással és az állampárttal, valamint az egyetemekkel, továbbá autonómiájának lehetőségei és korlátai. Már az ekkori témák között szerepelt a tudományos minősítés módszere, az akadémikusok gazdasági-társadalmi helyzete, a tagválasztás folyamata. Továbbá a nagy akadémiai projektek indítása, amelyek közül érdemes megemlíteni a *Magyar nagylexikon* kiadását: a történész elnök több alkalommal kultúrtörténeti horderejűnek minősítette a 16 kötetre és körülbelül 180 ezer címszóra tervezett lexikont, amelyre sikerült az alapköltségvetésen felüli kormányzati pénzügyi támogatást szereznie. Ez a projekt végül rövid távon, akadémiai keretek között kudarcnak minősült, hiszen a sorozatot később, hosszabb időközökkel, más intézmény gondozásában adták ki.

Berend személyisége, kommunikációs stílusa igen sikeresen egyesítette a sármos kedvességet és a következetes határozottságot, a mindenkori helyzetekben kiválóan mérlegelte, hogy munkastílusa mely oldalát állítsa előtérbe. Készségesen és hatékonyan foglalkozott a politikai vezetőktől érkező kérésekkel, az irányítása alatt működő szakértői csoportok állásfoglalásai azonban egyértelműen, gyakran kritikusan fogalmaztak. Csupán néhány hete volt elnök, amikor 1985. július 16-án a Politikai Bizottság ülésén kellett beszámolnia a bős-nagymarosi vízlépcső építésével kapcsolatos akadémiai álláspontról. Az MSZMP Politikai Bizottsága kérésére készült hatástanulmányt rövid határidővel, lényegre törő írásban véleményezte az MTA, a szöveg bevezetőjében jelezve: „Az MTA-nak nem lehet feladata a döntések előkészítése, annál inkább feladatunknak tekintjük, hogy az összefüggéseket széleskörűen – a döntéshozatal megalapozása érdekében – feltárjuk.” Ez ügyben és számos más témával kapcsolatban láthatóan azt az álláspontot is képviselte Berend, hogy az Akadémia szakmai véleményeinek megalapozottságával kíván hatni, „nem hivatott a kormányzati döntésekhez szükséges sokrétű, nem utolsósorban társadalmi, politikai és nemzetközi tényezők mérlegelésére”. A vízlépcső témája 1988 során egyre inkább a rendszerkritikus politika, mint a vízügyi szakszerűség témája lett. A nagypolitika fordulata és nem új kutatási eredmények vezettek azután oda, hogy az Országgyűlés végül 1989. október 31-én 167 szavazattal, 74 tartózkodás és 7 ellenvélemény mellett kimondta a nagymarosi vízlépcső építkezéseinek végleges leállítását.

Az 1989. év különösen fontos témája volt az Akadémiáról korábban kizárt tagok rehabilitációja. A politikai légkört tükrözte, és onnan kapott indítást, amikor a Magyar Tudományos Akadémia 149. közgyűlése hatálytalanította az MTA tiszteleti, rendes és levelező tagjainak 1949. október 31-én tanácskozó taggá való (vissza)minősítését, és tagságukat folyamatosnak nyilvánította.

Az elért eredmények miatti büszkeség keveredik reménnyel és aggodalommal Berend T. Iván utolsó elnöki beszámolójában: „Öt évvel ezelőtt az Akadémia szakigazgatása egyértelműen kötődött a kormányhoz, és a főtitkár egy országos hatáskörű szerv vezetőjének jogállásában járt el. [...] Az Akadémia elnöksége pedig már 1987 őszétől kezdve felrajzolta azt a jövőképet, amelyben az autonóm Akadémia önállóan választja meg vezetőit és dönti el működési mechanizmusát, egyúttal megszünteti államigazgatási felügyeleti tevékenységét. [...] Kérdőjelek is vannak. Nem ismeretes az új kormány kutatási és fejlesztési stratégiai elképzelése, és az sem, hogy miként kíván támaszkodni az Akadémiára.”

Részletek *A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai* című kötetből (szerk. Szilágyi Adrienn; Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023)

A fejezetet írta: Pók Attila

A teljes fejezet ide kattintva olvasható.

Özvegye, Radics Katalin blogbejegyzésében idézte fel a történész életútját.

https://mta.hu/mta_hirei/bucsu-berend-t-ivantol-115623